

بررسی وضعیت مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم

سیروس محمودی*

E-mail: sirous1218@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۱۹

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی وضعیت مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم متوسطه نظری انجام شده است. این پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا است. جامعه آماری پژوهش، شامل همه‌ی کتاب‌های درسی پایه دوازدهم است که در سال ۱۳۹۷ چاپ شده است. شش عنوان کتاب تحلیل فرهنگی، دین و زندگی، هویت اجتماعی، فارسی ۳، نگارش ۳ و تاریخ ۳ به صورت هدفمند در نمونه قرار گرفت. ابزار اندازه‌گیری، چکلیست (سیاهه‌وارسی) تحلیل محتوای محقق ساخته بوده است و نتایج پژوهش با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی بررسی شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم، به برخی از ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی توجه کافی نشده است. فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی به‌طور معناداری بالاتر از کتاب‌های درسی رشته‌های تجربی و ریاضی بوده است.

کلید واژه‌ها: هویت ملی، کتاب‌های درسی، پایه دوازدهم، تحلیل محتوا.

مقدمه و طرح مسأله

در چند دهه‌ی گذشته موضوع هویت در ابعاد فردی و جمعی آن به شدت مورد توجه صاحب‌نظران حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی قرار گرفته است (داوید و بارتال، ۲۰۰۹: ۳۵۴). هویت ملی به دلیل تأثیر زیادش در تمامی حوزه‌ها، مهم‌ترین، فراگیرترین و درعین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی است (حیدری، ۱۳۸۳: ۳۴۴). هویت ملی یکی از جامع‌ترین بخش‌های هویت جمعی است که نیاز به آن و احساس تعلق، وفاداری و گرایش به سمت آن از ضرورت‌های انکارناپذیر در هر جامعه‌ای است. امروزه این مفهوم به اندازه‌ای اهمیت پیدا کرده است که برخی اندیشمندان، هویت ملی را زیربنای سایر هویت‌ها می‌دانند (پول، ۲۰۰۳: ۲۷۱). لزوم پرداختن به هویت ملی، همواره یکی از مسائل مهم هر جامعه‌ای است. گسترش وسایل ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی و در نتیجه رویایی ملت‌ها با یکدیگر، سؤالات زیادی را در حوزه هویت و حدود آن ایجاد کرده است (سروش، ۱۳۸۰: ۱). به علاوه، توجه به مقوله‌ی هویت ملی در شرایط جامعه جهانی و فرآیند شتابان تغییرات حاصل از انقلاب اطلاعاتی و ارتباطی به‌ویژه در جوامع جهان سوم بیش‌ازپیش احساس می‌شود. در واقع، وضعیت کنونی ارتباطات جهانی، توسعه و رشد تکنولوژی‌های مختلف، رویارویی مداوم فرهنگی و غیره باعث شده است که مسأله‌ی هویت ملی به موضوع اصلی در بررسی‌های اجتماعی تبدیل شود (سفیری و غفوری، ۱۳۸۸: ۲). اگر تکلیف مقوله هویت ملی در میان افراد یک ملت مشخص باشد و درخصوص حد و حدود آن اجماع نظر کلی حاصل شود، اعتماد به نفس تک‌تک افراد جامعه بیشتر شده و می‌توانند در مسیر روشن‌تری حرکت کنند (رجایی، ۱۳۸۳: ۴۱). از طرف دیگر نظام آموزش و پرورش مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین نهادی است که به تحقق هویت‌سازی سالم کمک می‌کند و در واقع آموزش و پرورش، اولین نهادی است که شکل‌دهی هویتی در آن رخ می‌دهد (پول، ۲۰۰۳: ۱۱۰). در واقع، نظام آموزشی در تبیین هویت ملی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد (سریع‌القلم، ۱۳۸۳: ۳۶). بدیهی است محتوای کتاب‌های درسی و پیام‌هایی که از طریق آنها به دانش‌آموزان منتقل می‌شود در انتقال میراث فرهنگی و شکل‌دهی به هویت ملی آنها بسیار اثرگذار است. بنابراین بررسی هویت ملی در کتاب‌های درسی برای برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی بسیار ارزشمند است، بنابراین هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی کتاب‌های درسی پایه دوازدهم دوره متوسطه نظری از نظر توجه به مؤلفه‌های هویت ملی است.

سؤالات پژوهش

- ۱- وضعیت محتوای کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی درخصوص پرداختن به مؤلفه‌های هویت ملی چگونه است؟
- ۲- وضعیت محتوای کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی درخصوص پرداختن به مؤلفه‌های هویت ملی چگونه است؟
- ۳- آیا بین فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای کتاب‌های درسی رشته‌های علوم انسانی و تجربی - ریاضی تفاوت معنی‌داری وجود دارد؟

چارچوب مفهومی

هویت به معنای چیستی و کیستی است و از نیاز طبیعی انسان به شناخته شدن در پیوند با چیزی یا جایی پدید می‌آید. نیاز به وابستگی، ریشه‌ای ذاتی یا غریزی در انسان دارد و برآورده شدن این نیاز موجب خودآگاهی فردی او می‌شود (مجتهدزاده، ۱۳۸۹: ۹). هویت در دو سطح فردی و اجتماعی مطرح است. در علوم اجتماعی بر هویت گروهی و اجتماعی تأکید می‌شود. هویت اجتماعی نشان‌دهنده‌ی این است که هر گروه و جامعه‌ای یک هویت خاصی دارد که آن گروه و جامعه را از سایر گروه‌ها و جوامع متمایز می‌کند. افراد این هویت جمعی را که شیوه مشترک در نحوه تفکر، احساسات و تمایلات یک گروه است، از طریق سازوکارهای جامعه‌پذیری درونی می‌کنند و باعث می‌شود نوعی احساس تعهد و تکلیف نسبت به گروه در فرد برانگیخته شود. در واقع، هویت اجتماعی، مجموعه‌ای از خصوصیات اجتماعی، فرهنگی، روانی، فلسفی، تاریخی و زیستی است که بر یگانگی یا همانندی اعضای آن دلالت می‌کند (جنکیز، ۱۳۸۵: ۵). تاجفل هویت اجتماعی را با عضویت گروهی پیوند می‌زند و آن را متشکل از سه عنصر احساسی، شناختی و ارزشی می‌داند. از این منظر هویت اجتماعی عبارت است از برداشت فرد از خود، شناخت و آگاهی از عضویت در یک گروه و بعد احساسی و ارزشی مرتبط با آن عضویت (گل محمدی، ۱۳۸۶: ۲۲۳). در واقع می‌توان هویت اجتماعی را نوعی خودشناسی فرد در رابطه با دیگران دانست. این فرایند مشخص می‌کند که فرد از لحاظ روان‌شناسی و اجتماعی کیست و چه جایگاهی دارد (تاجیک، ۱۳۸۴: ۵۲). هویت ملی، از جمله انواع هویت‌های اجتماعی بوده که در جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی تعاریف مختلفی برای آن آورده شده است. هویت ملی تعریفی است که فرد با رجوع به تابعیت ملی و گذشته تاریخی و فرهنگی خود از خود ارائه می‌دهد (محسنی،

۱۳۷۵: ۴۵). هویت ملی عبارت است از احساس تعلق و تعهد اعضای جامعه ساکن در یک قلمرو جغرافیایی نسبت به نمادهای فرهنگی، از جمله ارزش‌ها، نمادها، زبان، دین، ادبیات و تاریخ، که در نتیجه موجب تمایز آن از دیگر جوامع و نیز انسجام و همبستگی اجتماع بزرگ ملی می‌شود. هویت ملی فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌هایی درباره‌ی گذشته، حال و آینده، خاستگاه اصلی و دائمی، منزلت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌های برگرفته از تاریخ و گذشته خود است (کارر، ۲۰۰۳: ۴۰). در واقع، هویت ملی بازتولید و باز تفسیر دائمی ارزش‌ها، نهادها، خاطره‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌هایی است که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهد و تشخیص هویت افراد با آن الگو، میراث و یا عناصر فرهنگی امکان‌پذیر است (اسمیت، ۱۳۸۳: ۴۳).

ابعاد و شاخصه‌های هویت ملی

با توجه به مباحث مطرح شده، می‌توان مؤلفه‌های مربوط به ابعاد مختلف هویت ملی را مورد بحث قرار داد.

۱- بعد تاریخی هویت ملی: هویت تاریخی را می‌توان آگاهی و دانش نسبت به پیشینه تاریخی و احساس تعلق خاطر و دلبستگی بدان دانست. این تعریف در برگیرنده‌ی شاخص‌های زیر است: ۱- دانش تاریخی، به معنای آگاهی از مهم‌ترین حوادث و شخصیت‌های تاریخی ۲- تعلق خاطر تاریخی، به معنای وجود احساسات و عواطف مثبت و منفی نسبت به حوادث، وقایع و شخصیت‌های تاریخی (معمار، ۱۳۷۸: ۳۰۲).

۲- بعد سرزمینی هویت ملی: هویت ملی در وهله‌ی نخست زاینده محیط جغرافیایی هر ملت است. محیط جغرافیایی تبلور فیزیکی، عینی، ملموس و مشهود هویت ملی به حساب می‌آید. دلبستگی و تعلق خاطر به سرزمین مادری که با مرزهای معین مشخص می‌شود (گنجی، ۱۳۷۸: ۶۸). این بعد در برگیرنده‌ی شاخص‌های زیر است: ۱- مرز و بوم ایران (محدوده جغرافیایی) ۲- دفاع از میهن در برابر تجاوز بیگانگان ۳- پرچم و سرود جمهوری اسلامی ایران ۴- ترجیح منافع ملی بر منافع قومی (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۹: ۸).

۳- بُعد سیاسی هویت ملی: هویت ملی در بُعد سیاسی در صورتی شکل می‌گیرد که افرادی که از لحاظ قانونی عضو یک نظام سیاسی هستند، از لحاظ روانی هم خود را اعضای آن نظام سیاسی بدانند. بنابراین عشق و علاقه قلبی به نظام سیاسی و مبانی ارزشی و مشروع آن، عامل عمده‌ای در تقویت همبستگی و پیوند ملی خواهد بود

۴- بعد فرهنگی هویت ملی: میراث فرهنگی کلیه ابعاد فرهنگی هر نظام اجتماعی را دربرمی‌گیرد که به نحوی خودآگاه یا ناخودآگاه ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد (ورجواند، ۱۳۸۷: ۶۶). میراث فرهنگی مشترک در یک جامعه از مهم‌ترین ابعاد هویت ملی است که سبب ایجاد و تقویت هویت ملی می‌شود (عسکری‌خانقاه، ۱۳۷۹: ۷۸).

۵- بعد زبان و ادبیات فارسی: از آنجا که زبان از عناصر فرهنگی مهم هر جامعه به حساب می‌آید، در صورتی که این عنصر به نوعی دچار تغییر یا استحاله شود، مسلماً هویت فرهنگی و هویت ملی آن جامعه نیز دچار تغییر یا استحاله می‌شود. شاخص‌های مهم این بعد عبارتند از: ۱- آثار ادبیات فارسی ۲- خط و زبان فارسی (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۲۰۴).

۶- بعد اجتماعی: بعد اجتماعی هویت ملی، در ارتباط با کیفیت روابط اجتماعی فرد با نظام کلان اجتماعی است (عقیلی و تاجیک، ۱۳۸۹: ۱۳۷۷). شاخصه‌های مهم این بعد عبارتند از: ۱- نگرش مثبت نسبت به شرایط زندگی در ایران ۲- علاقه به مردم ایران ۳- تلقی مثبت فرد از صفات مردم ایران ۴- ترجیح مردم ایران نسبت به سایر مردم دنیا ۵- احساس وجود انسجام، همبستگی و همدلی بین مردم ایران (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۹: ۸).

۷- بعد دینی: برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پایبندی و وفاداری به آن و اعتقاد و تمایل به مناسک و آیین‌های مذهبی فراگیر، در فرایند شکل‌دهی به هویت ملی بسیار مؤثر است. شاخص‌های مهم این بعد را عبارتند از: ۱- پایبندی به جوهر دین و ارزش‌های بنیادین دینی و فراگیر بودن این ارزش‌ها ۲- دلبستگی جمعی و عمومی به شعائر، مناسک و نهادهای دینی ۳- مشارکت و تمایل عملی به ظواهر و آیین‌های مذهبی (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۲۰۴).

جدول شماره ۱: ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی

مؤلفه‌ها	ابعاد
A- خط و زبان فارسی B- آثار ادبیات فارسی	۱- بُعد زبان و ادبیات فارسی
C- دانش تاریخی (آگاهی از حوادث و شخصیت‌های تاریخی) D- تعلق خاطر تاریخی (احساس و عاطفه مثبت یا منفی نسبت بوقایع و حوادث و شخصیت‌های تاریخی)	۲- بُعد تاریخ

E- مرز و بوم ایران (محدوده جغرافیایی) F- دفاع از میهن در برابر تجاوز بیگانگان G- پرچم و سرود جمهوری اسلامی ایران H- ترجیح منافع ملی بر منافع قومی	۳- بُعد سرزمین
I- میراث فرهنگی J- نمادها و اسطوره‌های ملی K- فرهنگ و روش زندگی ایرانی L- تلقی از نقش و رسالت جهانی ایرانی	۴- بُعد فرهنگ و میراث فرهنگی
M- علاقه به مردم ایران N- تلقی مثبت فرد از صفات مردم ایران O- ترجیح مردم ایران نسبت به سایر مردم دنیا P- احساس وجود انسجام، همبستگی و همدلی بین مردم ایران Q- نگرش مثبت نسبت به شرایط زندگی در ایران	۵- بُعد اجتماعی
R- تلقی از تأثیرگذاری ایران در منطقه و جهان S- تلقی از مستقل بودن کشور T- احساس رضایت و غرور از ایرانی بودن	۶- بُعد سیاسی
U- پایبندی به جوهر دین و ارزش‌های بنیادین دینی و فراگیر بودن این ارزش‌ها V- دلبستگی جمعی و عمومی به شعائر، مناسک و نهادهای دینی W- مشارکت و تمایل عملی به ظواهر و آیین‌های مذهبی	۷- بُعد دینی

پیشینه پژوهش

ضرورت توجه به هویت ملی در کتاب‌های درسی و سایر اسناد مربوط به نهاد آموزش و پرورش سبب شده است که پژوهش‌های متعددی در این عرصه انجام شود از جمله لقمان نیا و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «توافق و عدم توافق در زمینه مؤلفه‌های هویت ملی و تلویحات آن در نظام آموزش و پرورش ایران»، نشان دادند که مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی فاقد یکپارچگی بوده و همه مؤلفه‌ها را دربر نمی‌گیرد. فیاض و ایمانی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه» به این نتیجه دست یافتند که در کتاب‌های مورد بررسی، توجه قابل قبولی به نمادهای هویت ملی نشده است. لقمان نیا و خامسان (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «جایگاه هویت ملی در نظام

آموزش و پرورش ایران، نشان دادند که در اهداف تصریح شده برای نظام آموزشی ایران، هویت ملی از جایگاه مطلوبی برخوردار نیست.

شمشیری و نوشادی (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان برخورداری کتاب‌های فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از مؤلفه‌های هویت ملی»، به این نتیجه رسیدند که در کتاب‌های بررسی شده برخی از ابعاد هویت ملی مورد غفلت واقع شده است.

صالحی‌عمران و شکیباییان (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی» به این نتیجه رسیدند که در کتاب‌های بررسی شده توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های ملی نشده است.

جعفرزاده‌پور (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «کتاب‌های درسی و هویت ملی» نشان داد که در کتاب‌های درسی به برخی از ابعاد هویت ملی توجه کافی نشده است.

هاشمی و قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «هویت ملی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی» به این نتیجه دست یافتند که در این کتاب‌ها بعد ارزش‌های ملی با ۵۰ درصد دارای بیشترین فراوانی و بعد نماد ملی با ۷ درصد کمترین فراوانی را دارند.

زاویه و عزیزی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آنها با هویت ملی و دینی در کتاب‌های اول و دوم دبستان» به این نتیجه رسیدند که این کتاب‌ها در زمینه انتقال مفاهیم هویتی بسیار کم رنگ ایفای نقش کرده‌اند.

رهبری و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» نشان دادند که هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ترکیبی از سه بعد هویت اسلامی، هویت ایرانی و هویت متجددانه است و در این سند بر هویت اسلامی تأکید بیشتری شده است.

ازغندی و محمدی‌مهر (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «بازنمایی هویت ملی در کتاب‌های فارسی مقطع دبستان» نشان دادند که در ۵۱ درصد مطالب و ۳۵ درصد عکس‌ها با مؤلفه‌های هویت ملی مرتبط بوده‌اند.

ایشانی و حاجی‌حسین (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی»، نشان دادند که میزان توجه متون کتاب فارسی به مؤلفه‌های هویت ملی در سه پایه تحصیلی با هم تفاوت دارد و بیشترین فراوانی مربوط به پایه اول است.

نوشادی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «نقش و کارکرد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت ملی»، به این نتیجه رسیدند که در کتاب‌های بررسی شده به مقوله‌های دینی و سیاسی به‌عنوان رکن اسلامیت مربوط به هویت ملی در حد نسبتاً مناسبی پرداخته شده است؛ درحالی‌که برخی دیگر از ابعاد هویت ملی مربوط به ارکان ایرانی‌ت و تجدد به شدت مورد غفلت واقع شده است.

بررسی پژوهش‌های فوق و سایر پژوهش‌های انجام شده در حوزه هویت ملی، نشان می‌دهد که تاکنون در زمینه وضعیت مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم، پژوهشی انجام نشده است و پژوهش حاضر می‌تواند در رفع خلأهای پژوهشی و فرهنگی در این حوزه مؤثر باشد.

روش پژوهش

در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوا استفاده شده است در این روش پژوهشگر می‌کوشد از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها، به بررسی سؤالات یا فرضیات تحقیق بپردازد (بورگ و گال، ۱۳۸۴). مقوله بندی در این تحقیق به روش جعبه‌ای است؛ یعنی طبقات (مقوله‌ها) پیش از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن روش از پیش تعیین شده می‌گویند (نوریان، ۱۳۸۷: ۶۵). جامعه‌ی آماری پژوهش، شامل کتاب‌های درسی پایه دوازدهم متوسطه نظری است. کتاب‌های درسی دین و زندگی ۳ کد ۱۲۲۰۴ (مربوط به رشته‌های تجربی و ریاضی)، دین و زندگی ۳ کد ۱۲۲۰۵ (مربوط به رشته علوم انسانی) و تحلیل فرهنگی (مربوط به رشته علوم انسانی)، هویت اجتماعی (مربوط به رشته ریاضی و تجربی)، تاریخ ۳ (مربوط به رشته علوم انسانی)، فارسی ۳ (مربوط به رشته‌های علوم انسانی و تجربی و ریاضی) و نگارش ۳ (مربوط به رشته‌های علوم انسانی و تجربی و ریاضی) به‌عنوان نمونه تحقیق انتخاب شدند. این کتاب‌ها با توجه به ماهیت موضوع پژوهش انتخاب شده‌اند و لذا نمونه‌گیری به روش هدفمند صورت گرفته است. در این پژوهش واحد تحلیل، «درس» در نظر گرفته شده است. برای تعیین روایی فهرست و آرسنی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از تکنیک اجرای

مجدد استفاده شد. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا به‌طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوای متخصص دیگری قرار گرفت که به‌طور مجزا چند فصل از کتاب‌های درسی را تحلیل کنند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده همزمان توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور مورد محاسبه قرار گرفت و ضریب همبستگی بدست آمده ۸۲ درصد به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

در این بخش یافته‌های پژوهش براساس سؤالات تحقیق ارائه می‌شود.

سؤال اول: وضعیت محتوای کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی در خصوص پرداختن به مؤلفه‌های هویت ملی چگونه است؟

مطابق با جدول (۲)، در پایه دوازدهم رشته علوم انسانی، در مجموع ۳۳۸ مرتبه به مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است. در این پایه تحصیلی، مؤلفه‌های هویت ملی به ترتیب در کتاب‌های «تحلیل فرهنگی» با ۱۰۳ فراوانی (۳۰/۵ درصد)، «فارسی ۳» با ۹۷ فراوانی (۲۸/۷ درصد)، «تاریخ ۳» با ۶۵ فراوانی (۱۹/۲ درصد)، دین و زندگی ۳ با ۵۳ فراوانی (۱۵/۷ درصد) و «نگارش ۳» با ۲۰ فراوانی (۶ درصد) بیشترین فراوانی را دارند. در مجموع در پایه دوازدهم رشته علوم انسانی، به ابعاد «فرهنگ و میراث فرهنگی» با ۷۱ فراوانی (۲۰ درصد) و «زبان و ادبیات فارسی» با ۶۸ فراوانی (۲۰ درصد)، «بعد دینی» با ۵۱ فراوانی (۱۵ درصد) «بعد سرزمین» با ۴۶ فراوانی (۱۳/۶ درصد)، توجه بیشتری شده است و به ابعاد «سیاسی» با ۳۱ فراوانی (۹/۲ درصد)، «اجتماعی» با ۳۳ فراوانی (۹/۸ درصد) و «تاریخی» با ۳۸ فراوانی (۱۱/۲ درصد) توجه کمتری شده است. در بین مؤلفه‌های مورد بحث نیز، مؤلفه‌های «آثار ادبیات فارسی» با ۳۷ فراوانی (۱۱ درصد)، «میراث فرهنگی» با ۳۴ فراوانی (۱۰ درصد) و «خط و زبان فارسی» با ۳۱ فراوانی (۹/۲ درصد) بیشترین فراوانی را داشته‌اند و مؤلفه‌های «ترجیح منافع ملی بر منافع قومی»، «تلقی مثبت فرد از صفات مردم ایران» هرکدام با ۵ فراوانی (۱/۵ درصد)، «تلقی از نقش و رسالت جهانی ایرانی» و «ترجیح مردم ایران نسبت به سایر مردم دنیا» هر کدام با ۶ فراوانی (۱/۸ درصد) کمترین فراوانی را داشته‌اند.

جدول شماره‌ی ۲: فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی

درصد (ابعاد)	مجموع (ابعاد)	درصد (مؤلفه)	مجموع (مؤلفه)	نگارش ۳	فارسی ۳	تاریخ ۳	دین و زندگی ۳	تحلیل فرهنگی	کتاب درسی	
									ابعاد و مؤلفه‌ها	
۲۰	۶۸	۹/۲	۳۶	۶	۱۸	۲	۰	۵	A	۱- بعد زبان
		۱۱	۳۷	۵	۱۸	۳	۶	۵	B	
۱۱/۲	۳۸	۵/۹	۲۰	۰	۴	۱۲	۲	۲	C	۲- بعد تاریخ
		۵/۳	۱۸	۰	۴	۱۲	۰	۲	D	
۱۳/۶	۴۶	۴/۱	۱۴	۰	۴	۵	۰	۵	E	۳- بعد سرزمین
		۵/۶	۱۹	۱	۵	۷	۰	۶	F	
		۲/۴	۸	۰	۲	۰	۰	۶	G	
		۱/۵	۵	۰	۰	۱	۰	۴	H	
۲۱	۷۱	۱۰	۳۴	۵	۱۸	۲	۰	۹	I	۴- بعد فرهنگ
		۶/۵	۲۲	۰	۵	۱۰	۰	۷	J	
		۲/۷	۹	۰	۲	۱	۱	۵	K	
		۱/۸	۶	۰	۱	۱	۲	۲	L	
۹/۸	۳۳	۲	۷	۰	۱	۱	۱	۴	M	۵- بعد اجتماعی
		۱/۵	۵	۰	۱	۰	۱	۳	N	
		۱/۸	۶	۰	۱	۰	۱	۴	O	
		۲/۴	۸	۰	۱	۱	۱	۵	P	
		۲	۷	۰	۱	۰	۱	۵	Q	
۹/۲	۳۱	۲/۴	۸	۰	۱	۱	۱	۵	R	۶- بعد سیاسی
		۳/۸	۱۳	۰	۳	۳	۱	۶	S	
		۳	۱۰	۰	۱	۳	۱	۵	T	
۱۵	۵۱	۵/۳	۱۸	۱	۳	۰	۱۲	۲	U	۷- بعد دینی
		۵	۱۷	۱	۲	۰	۱۱	۳	V	
		۴/۷	۱۶	۱	۱	۰	۱۱	۳	W	
۱۰۰	۳۳۸	۱۰۰	۳۳۸	۲۰	۹۷	۶۵	۵۳	۱۰۳	مجموع	
		۱۰۰	۳۳۸	۶	۲۸/۷	۱۹/۲	۱۵/۷	۳۰/۵	درصد	

سؤال دوم: وضعیت محتوای کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم تجربی و ریاضی درخصوص پرداختن به مؤلفه‌های هویت ملی چگونه است؟

مطابق با جدول (۴)، در پایه دوازدهم در دروس مشترک رشته‌های علوم تجربی و ریاضی، مؤلفه‌های هویت ملی، به ترتیب در کتاب‌های «فارسی ۳» با ۹۷ فراوانی (۴۴ درصد)، «هویت اجتماعی» با ۵۲ فراوانی (۲۳/۶ درصد)، «دین و زندگی ۳» با ۵۱ فراوانی (۲۳/۲ درصد) و «نگارش ۳» با ۲۰ فراوانی (۹ درصد) بیشترین فراوانی را داشته‌اند. در مجموع در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم تجربی و ریاضی، به ابعاد «زبان و ادبیات فارسی» با ۳۱ فراوانی (۱۴ درصد)، «بعد دینی» با ۴۶ فراوانی (۲۱ درصد)، «بعد فرهنگ و میراث فرهنگی» با ۴۲ فراوانی (۱۹ درصد) توجه بیشتری شده و به ابعاد «سیاسی» با ۱۳ فراوانی (۶ درصد)، «بعد تاریخی» با ۱۷ فراوانی (۷/۷ درصد)، «بعد سرزمین» با ۲۱ فراوانی (۹/۵ درصد) و «بعد اجتماعی» با ۲۴ فراوانی (۱۱ درصد) توجه کمتری شده است. در بین مؤلفه‌های مورد بحث نیز، مؤلفه‌های «آثار ادبیات فارسی» با ۳۱ فراوانی (۱۸ درصد)، «خط و زبان فارسی» با ۲۶ فراوانی (۱۱/۸ درصد) و «میراث فرهنگی» با ۲۵ فراوانی (۱۱/۴ درصد)، توجه بیشتری شده و به مؤلفه‌های «آشنایی با فرهنگ و روش زندگی ایرانی»، «تلقی از نقش و رسالت جهانی ایرانی»، «نگرش مثبت نسبت به شرایط زندگی در ایران»، «احساس رضایت و غرور از ایرانی بودن»، «نمادها و اسطوره‌های ملی» هر کدام با ۴ فراوانی (۱/۸ درصد) توجه کمتری شده و به مؤلفه «ترجیح منافع ملی بر منافع محلی» هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول شماره ۴: فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته

علوم تجربی - ریاضی

درصد (ابعاد)	مجموع (ابعاد)	درصد (مؤلفه)	مجموع (مؤلفه)	نگارش ۲	فارسی ۳	دین و زندگی ۲	هویت اجتماعی	کتاب درسی	
								ابعاد و مؤلفه‌ها	
۲۶	۵۷	۱۱/۸	۲۶	۶	۱۸	۰	۲	A	۱- بعد زبان
		۱۴	۳۱	۵	۱۸	۴	۴	B	
۷/۷	۱۷	۴	۹	۰	۴	۴	۱	C	۲- بعد تاریخ
		۳/۶	۸	۰	۴	۳	۱	D	

۹/۵	۲۱	۲/۷	۶	۰	۴	۰	۲	E	۳- بعد سرزمین
		۴/۵	۱۰	۱	۵	۱	۳	F	
		۲/۳	۵	۰	۲	۰	۳	G	
		۰	۰	۰	۰	۰	۰	H	
۱۹	۴۲	۱۱/۴	۲۵	۵	۱۸	۰	۲	I	۴- بعد فرهنگ
		۴	۹	۰	۵	۱	۳	J	
		۱/۸	۴	۰	۲	۱	۱	K	
		۱/۸	۴	۰	۱	۱	۲	L	
۱۱	۲۴	۲/۳	۵	۰	۱	۱	۳	M	۵- بعد اجتماعی
		۲/۳	۵	۰	۱	۱	۳	N	
		۲/۳	۵	۰	۱	۱	۳	O	
		۲/۳	۵	۰	۱	۱	۳	P	
		۱/۸	۴	۰	۱	۱	۲	Q	
۶	۱۳	۱/۸	۴	۰	۱	۱	۲	R	۶- بعد سیاسی
		۲/۳	۵	۰	۳	۱	۱	S	
		۱/۸	۴	۰	۱	۱	۲	T	
۲۱	۴۶	۸/۶	۱۹	۱	۳	۱۰	۵	U	۷- بعد دینی
		۶/۴	۱۴	۱	۲	۹	۲	V	
		۵/۹	۱۳	۱	۱	۹	۲	W	
	۲۲۰	۱۱/۸	۲۲۰	۲۰	۹۷	۵۱	۵۲	مجموع	
			۱۰۰	۹	۴۴	۲۳/۲	۲۳/۶	درصد	

سؤال سوم: آیا بین فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای کتاب‌های درسی

رشته‌های علوم انسانی و تجربی - ریاضی تفاوت معنی‌داری وجود دارد؟

نتایج مندرج در جدول ۶ نشان می‌دهد که فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی ۳۳۸ مورد (۶۰/۶ درصد) و در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته‌های تجربی و ریاضی ۲۲۰ مورد (۳۹/۴ درصد) است. نتایج آزمون خی دو، معنی‌دار بودن این تفاوت را نشان می‌دهد. (chi-square= 12/27 , p=/....)

جدول شماره ۶: نتایج آزمون خی دو به منظور مقایسه فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در رشته‌های علوم انسانی و تجربی ریاضی

رشته	فراوانی مشاهده شده	درصد	فراوانی مورد انتظار	مقدار خی دو	df	p
علوم انسانی	۳۳۸	۶۰/۶	۲۷۹	۱۲/۲۷	۱	۰/۰۰۰
تجربی - ریاضی	۲۲۰	۳۹/۴	۲۷۹			
مجموع	۵۵۸	۱۰۰	۵۵۸			

یافته فوق از تفاوت معنی‌دار فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی با رشته‌های تجربی و ریاضی حکایت دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه مسأله هویت از جنبه‌های گوناگون از سوی متفکران و نظریه‌پردازان بسیاری مورد توجه قرار گرفته است. دلایل و زمینه‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی به‌ویژه در سطح نوجوانان و جوانان، اهمیت رسیدگی علمی به موضوع فوق را افزایش داده است که با توجه به بافت جمعیت جوان کشور و تأثیر قابل ملاحظه این قشر در آینده‌ی جامعه، ضرورت مطالعه پیرامون چگونگی شکل‌گیری شخصیت اجتماعی آنان و به‌طور مشخص هویت ملی آنها از اهمیت بسزایی برخوردار است.

آموزش و پرورش هر جامعه، عامل اساسی حفظ یکپارچگی فرهنگ و هویت ملی به شمار می‌آید. در واقع نظام آموزش و پرورش، در تبیین و تحقق هویت ملی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. بدیهی است که محتوای کتاب‌های درسی و پیام‌هایی که از طریق آنها به دانش‌آموزان منتقل می‌شود در شکل‌دهی به هویت ملی و جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان جایگاه خاصی دارد. با توجه به اهمیت این موضوع، در پژوهش حاضر وضعیت مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم متوسطه نظری بررسی شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که: ۱- در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی، ۳۳۸ مرتبه به مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است. در این پایه تحصیلی به ابعاد «فرهنگ و میراث فرهنگی»، «زبان و ادبیات فارسی»، «دینی» و «سرزمین» توجه بیشتری شده و به ابعاد «سیاسی»، «اجتماعی» و «تاریخی» توجه کمتری شده است. در بین مؤلفه‌های مورد بحث نیز، مؤلفه‌های «آثار ادبیات فارسی»، «میراث فرهنگی» و «خط

و زبان فارسی» توجه بیشتری شده و به مؤلفه‌های «ترجیح منافع ملی بر منافع محلی»، «تلقی مثبت فرد از صفات مردم ایران» «تلقی از نقش و رسالت جهانی ایرانی» و «ترجیح مردم ایران نسبت به سایر مردم دنیا» توجه کمتری شده است.

۲- در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم تجربی و ریاضی، ۲۲۰ مرتبه به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی اشاره شده است. در این پایه تحصیلی، به ابعاد «زبان و ادبیات فارسی»، «بعد دینی» و «بعد فرهنگ و میراث فرهنگی» توجه بیشتری شده و به ابعاد «سیاسی»، «بعد تاریخی»، «بعد سرزمین» و «بعد اجتماعی» توجه کمتری شده است. در بین مؤلفه‌های مورد بحث نیز، مؤلفه‌های «آثار ادبیات فارسی»، «خط و زبان فارسی» و «میراث فرهنگی» توجه بیشتری شده و به مؤلفه‌های، «آشنایی با فرهنگ و روش زندگی ایرانی»، «تلقی از نقش و رسالت جهانی ایرانی»، «نگرش مثبت نسبت به شرایط زندگی در ایران»، «احساس رضایت و غرور از ایرانی بودن»، «نمادها و اسطوره‌های ملی» توجه کمتری شده و به مؤلفه «ترجیح منافع ملی بر منافع محلی» هیچ اشاره‌ای نشده است.

این یافته‌ها نشان می‌دهد که در پایه دوازدهم متوسطه نظری توجه متعادلی به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی نشده است. این یافته با نتایج تحقیقات لقمان‌نیا و همکاران (۱۳۹۱)، فیاض و ایمانی (۱۳۸۹)، شمشیری و نوشادی (۱۳۸۶)، صالحی‌عمران و شکیباییان (۱۳۸۶)، زاویه و عزیزی (۱۳۹۲) و جعفرزاده‌پور (۱۳۸۹) همسو است. در شرایط کنونی کشور، تقویت هویت ملی و همبستگی اجتماعی از نیازهای ضروری جامعه است و ضرورت دارد در کتاب‌های درسی توجه متعادلی به همه ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی مبذول شود.

۳- از سوی دیگر یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد فراوانی ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی به صورت معناداری از کتاب‌های درسی رشته‌های تجربی و ریاضی بیشتر است. با توجه به این که بخش اعظم نخبگان کشوری و اکثریت قریب به اتفاق فرار مغزها از میان فارغ‌التحصیلان رشته‌های تجربی و ریاضی است، توصیه می‌شود در کتاب‌های درسی رشته‌های تجربی و ریاضی توجه جدی‌تری به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی مبذول شود.

منابع

- ازغندی، علیرضا؛ محمدی‌مهر، غلامرضا (۱۳۹۵)؛ «بازنمایی هویت ملی در کتاب‌های فارسی مقطع دبستان»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۷، ش ۱، صص ۵۲-۳۹.
- اسمیت، آنتونی (۱۳۸۳)؛ *ناسیونالیسم، نظریه، تاریخ، ایدئولوژی*، ترجمه منصور انصاری، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- ایشانی، طاهره؛ حاجی‌حسین، منیژه (۱۳۹۶)؛ «نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۸، ش ۲، صص ۱۳۱-۱۱۵.
- جعفرزاده‌پور، فروزنده (۱۳۸۹)؛ «کتاب‌های درسی و هویت ملی» *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۱، ش ۲، صص ۵۴-۳۱.
- جنکیز، ریچارد (۱۳۹۱)؛ *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: انتشارات پژوهش دانش.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹)؛ «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۲، ش ۵، صص ۲۲۸-۱۹۲.
- حیدری، محمد (۱۳۸۳)؛ *هویت و امنیت ملی*، در کتاب *مبانی نظری هویت و بحران هویت*، به اهتمام علی‌اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- رجایی، فرهنگ (۱۳۸۳)؛ *مشکل هویت ایرانیان امروز*، تهران: نشر نی.
- رهبری، مهدی و همکاران (۱۳۹۴)؛ «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۶، ش ۱، صص ۶۶-۴۵.
- زاویه، سعید؛ عزیزی، سیده‌مهديه (۱۳۹۲)؛ «تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آنها با هویت ملی و دینی در کتاب‌های اول و دوم دبستان»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۴، ش ۴، صص ۱۴۰-۱۲۱.
- سروش، عبدالکریم (۱۳۷۷)؛ *رازدانی، روشنفکری و دینداری*، تهران: مؤسسه فرهنگی صراط.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۳)؛ *متدولوژی فهم هویت ملی*، در *مجموعه هویت ملی در ایران*، به کوشش داود میرمحمدی، تهران: تمدن ایرانی.
- سفیری، خدیجه؛ غفوری، معصومه (۱۳۸۸)؛ «بررسی هویت دینی و ملی جوانان شهر تهران با تأکید بر تأثیر خانواده»، *فصلنامه پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، ش ۲، صص ۲۷-۱.
- شمشیری، بابک؛ نوشادی، محمودرضا (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان برخورداری کتاب‌های فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از مؤلفه‌های هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات برنامه درسی*، س ۲، ش ۶، صص ۷۸-۵۱.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۹)؛ *شاخص‌های راهبردی، ابعاد و مؤلفه‌ها*، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صالحی‌عمران، ابراهیم؛ شکیباییان، طناز (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۸، ش ۱، صص ۸۵-۶۳.
- عسکری‌خانقاه، اصغر (۱۳۷۹)؛ «اعیاد، سنت‌ها و وفاق ملی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱، ش ۲ و ۳، صص ۹۲-۷۸.
- عقیلی، سیدوحید؛ تاجیک‌اسماعیلی، سمیه (۱۳۸۹)؛ «مقایسه وضعیت هویت ملی دانش‌آموزان دختر وابسته و غیروابسته به اینترنت»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، س ۱۹، ش ۱۰۲، صص ۹۳-۷۱.

- فیاض، ایراندخت؛ ایمانی، فریبا (۱۳۸۹)؛ «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه»، *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، س ۶، ش ۱۷، صص ۶۳-۲۹.
- کرپیندورف، کلوس (۱۳۹۴)؛ *تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی*، ترجمه هوشنگ نایبی، تهران: نشر نی.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر (۱۳۸۴)؛ *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ترجمه نصر و همکاران تهران: انتشارات سمت.
- گل‌محمدی، احمد (۱۳۸۶)؛ *جهانی‌شدن، فرهنگ و هویت*، تهران: نشر نی.
- گنجی، محمدحسین (۱۳۷۸)؛ «جغرافیای ایران، گاهواره هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱، ش ۱، صص ۶۸-۷۸.
- لقمان‌نیا، مهدی و همکاران (۱۳۹۱)؛ «توافق و عدم توافق در زمینه مؤلفه‌های هویت ملی و تلویحات آن در نظام آموزش و پرورش ایران»، *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، دوره ۲، س ۹، ش ۲۱، صص ۵۶-۲۹.
- لقمان‌نیا، مهدی؛ خامسان، احمد (۱۳۸۹)؛ «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره ۳، ش ۲، صص ۱۷۱-۱۴۷.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۹)؛ «دموکراسی و هویت ایرانی»، *سالنامه سیاسی و اقتصادی*، ش ۲۲۱، صص ۳۱-۹.
- محسنی، نیکچهره (۱۳۷۵)؛ *ادراک خود، از کودکی تا بزرگسالی: دیدگاه‌ها، نظریه‌ها و کاربردهای تربیتی*، تهران: مؤسسه انتشارات بعثت.
- معمار، رحمت‌الله (۱۳۷۸)؛ *سنجش مقیاس گرایش به هویت تاریخی*، تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما.
- نوریان، محمد (۱۳۸۹)؛ *تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی*، تهران: انتشارات گویش نو.
- نوشادی، محمود و همکاران (۱۳۹۰)؛ «نقش و کارکرد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت ملی»، *مجله پژوهش‌های برنامه درسی*، دوره ۱، ش ۱، صص ۱۶۷-۱۳۹.
- هاشمی، سیدضیاء؛ قربانعلی‌زاده، مژده (۱۳۹۳)؛ «هویت ملی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۵، ش ۴، صص ۷۱-۴۹.
- ورجاوند، پرویز (۱۳۷۸)؛ *پیشرفت و توسعه بر بنیاد هویت فرهنگی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- Carr, D. (2003); *Making sense of education*, U.K: Routledge Falmer Pres.
- David ohd, Bar-Tal, Daniel (2009); *A Socio – Psychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example*. pers soc Psychol Rev 13:354.
- Poole, Ross. (2003); *National Identity and Citizenship*, In the: *Identities*, by Linda Martin, Alcoff and Eduardo Mendieta (Eds). U. K. Blackwell publishing.